

АНГЛИЧАН ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДА ЕРТЕКЛЕРДИҢ ӘДЕБИЙ ЖАНР СЫПАТЫНДА КӘЛИП-ЛЕСИҮИНИҢ САЛЫСТЫРМАЛЫҚ ҮЙРЕНИЛИҮИНДЕГІ АЙЫРЫМ МӘСЕЛЕЛЕР

З.Сайтова - ассистент оқытушы

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сұзлар: фольклор, жанр, эртак, типологик хусусиятлар, киёсий типологик тадқиқот, мифлар, афсоналар, сюжет, композиция, мұъжиза, культ, қахрамон.

Ключевые слова: фольклор, жанр, сказки, сопоставительное изучение, типологический анализ, миф, легенда, сюжет, композиция, фе-тиш, культ, персонаж.

Key words: folklore, genre, fairy-tales, comparative study, typological analysis, myth, legend, plot, composition, cult, personage.

Халық ауызеки дәретіушилигиниң бай мийрасының үлкен бир бөлеги болған ертеклердиң хәм олардың баян етилиуиндеги тил шеберлиги өзгешеликлериниң үйренилиуи хәзирги заман лингвистика илиминде еле аз үйренилген тараулардың бири сыпатында қалып келмекте. Ал бул мәселеге салыстырмалылық, яғный типологиялық көз-қарастан қарайтуғын болсақ, онда изертлеулер саны жүдә аз екенлиги мәлим болды. Бунда халық көркем өнериниң хайран қаларлық кубылыстарының бири сыпатында ажыратылып белгиленуи анаурлым қыйыншылық туўдыратуғынлығы анық. Алғашқы общиналық жәмийеттен баслап тамыр басып, өзінде ең әйемги образларды жәмлей отырып ертеклер хәр қандай дәуірлерди басынан кеширген сайын жаңадан-жаңа мазмунлар менен толысып барқулла заманагөйлигин жойытпай қиятыр. Ертеклер сыйқыры оғада терең хәм көлемли. Сырттан ол әпиуайы хәм турмыс шынлығындай, деген менен онда қандай да тереңлик хәм хәр бир инсанды ерксиз жаўлап алатуғын иләхийдалық сыр бар. Ертекте сол бабаларымыздың бабалары өмир сүрген алыс бабаларымыз жасап өткен әйемги жәмийеттиң социаллық дүзилиси сол алыс-алыс дәуірлердеги халықтың иләхий қарамаатларға исеними хәм соннан келип шыққан үрп әдетлери сәуленген, ол арқалы өтмишке араласып кеткенинди билмей, адамзат тарийхының тиккелей гүуасы боласаң. Ертекти оқый отырып алыс ата-бабаларымыздың ақыл-санасының қандай раўажланғанын билип аласаң.

Батыс хәм Шығысты салыстырмалы изертлеу көптен қиятырған дәстүр болып мәселен, «Соломон хәм Китоврас хаққындағы славянлар аңыз әпсаналары хәм Морольф хәм Мерилин хаққындағы Батыс легендалары» темасында жақлаған докторлық диссертациясында А.Н.Веселёвский бул аңыз-әпсаналардың хәм легендалардың түп-тийкарын Арджи-Борджи хаққындағы монғол гүрриндеринен хәм тағы Соломон (Сулайман) хаққындағы Талмудтың гүрриндеринен табады, айтылуы тийис бир нәрсе-бул гүрриндерде Будда хәм иран аңыз, әпсаналарының белгилери бар екенлигин атап өткен. Европаға бул әпсаналар V әсирде «Иржин»дің аты менен кирип келген, ал кейинирек болса сағалар сыпатында мусылманлар арасына таралады хәм солар арқалы және өзгерислерге ушыраған түрде, баска да шығыс әпсаналары менен бирге Европаға қайтып барады. А.Н.Веселёвский, сондай-ақ, шығыс славянларға бул әпсаналар Византия арқалы жетип барғанын атап көрсетеди. Европада булар саға түрінде Король Артур хәм сыйқыршы Мерилин хаққындағы тарийхий әпсаналарға араласып сиңиседи. Славянларда бул тарийхий әпсаналар және бөлшекленип повесть аңызларды, рус болған ўақыялар (былина) үлгилерин, серб хәм рус ертеклерин пайда етеди. Солай етип, усындай дәслеп ауызша соңынан жазба дереклердиң раўажланып топланыуы менен олар ертеклер деген әдебий жанрды пайда етип өз алдына бөлинип бир пүтин жанр сыпатында қаралатуғын дәрежеге жетиседи.

Ертеклер дүнья халықларының миллий ауызеки доретіушилигиниң ең әйемги жанрлары болып есапланатуғындай-ақ олар қарақалпақ фольклорында да ерте заманлардан пайда болып хәр қыйлы жәмийетлик формацияларды басынан кеширип, олардың тәсиринде түрлише өзгерип раўажланып қиятырған әдебий жанр түрінде кәлиплескен. Олардың тийкарында ески дәуірлердеги ата-бабаларымыздың әрман қыяллары, хәр қандай тәбият кубылыстарына байланыслы, иләхий күшлер хаққындағы жәмийетлик раўажланыуға белгилі орын тутқан субъектив тулғаларды тәрийпләуши пикир-көзқарастары хәм т.б. турмыслық факторлар орын алған. Ертедеги ата-бабаларымыз дүньяны қыяллы пикирлеу тийкарында таныған. Олардан мийрас қалған ертеклер тыңлаушыны (оқыушыны) бизди қоршап турған хақыйкатлықтың өзге бир тилсимли дүньяға баслап кетеди. Олардың баян етилиуи адамда бирден қыял пайда етеди. Тыңлаушы басық оқыушы болсын-ерксиз қыял қанатында пәрўаз етиуге өтеди. Сыйқырлы ертеклер (Faigy-

Tales) дүньясы адамларды жақсылыққа баслайды. Ондағы турмыс-қубылыстар, хәр қыйлы өзгерислер ағымы болып келеди.

Сыйқырлы ертеклердиң келип шығуы тийкары адамның қыял сүриуи –фантазия, дуўа хәм дуўаханлық болып табылады. Фантазияны көпшилик илимпаз хәм көнигелер-адамның дәретіушилик өнери, ол арқалы адамзат сыртқы орталықты сынақтан өткереди хәм дүньяның белгисиз сырларын ашып, өз мәпи мүтәжлигине жаратады деп есапласа, және бир қатары фантазиялық укыппылықлар балаларда хәм ересек қартайған адамларда болады деп атап көрсетеди, ал және биреулері фантазияны бийкарлап, оны жалғанға шығарады. Атақлы ертекли Р.Р. Толкиенниң пикиринше, фантазия- бул «адамдағы тәбийий дәретіушилик күш» [5:55].

Қарақалпақ халық ертеклериндеги сыйқырлы ертеклердиң дәретіушинде де халықтың дәретіушилик шеберлиги анық көринеди. Олардағы сыйқыршылар өзлери қолланатуғын дуўа, жайтас, мәженетас, жүзик, айна, талшаш, ашыл дәстүрхан, сыйқырлы семсер хәм т.б. арқалы ертеклердеги бас қахарманларға дослық жәрдем берсе, айырымлары душпанлық етеди. Адамлардың «ең дәслепки исеними (культ-cult)-дуўа-сөз, хәм жансыз затлардың қәсийетли күшке ийе болуы хаққындағы түсиниклер (фетиш-fetish (қарамаатлы, иләхийда күш)) пайда болуы халық ертеклериниң пайда болуындағы улыўмалық белгилер болып есапланады» [4:6].

Хәр бир халық белгилі бир тарийхий қәлиплескен мәдений турмыстың ўәкили болуы менен бирге сол мәдений турмыстың қозғаушы күши болуы арқалы оған ийелик етеди. Ийелик сезими оларда тийкарғы мәдений дәрежелілік сыпатында олардың тили жәрдемінде жүзеге келгенлиги тийкарында оянады. Ал, тилдің ийеси деп, хәрқандай қыйын мәжбүрлеушиликлерге (субъектив хәм объектив) карамастан өз тилинде тәбийғый түрде сөйлеуши хәм оны раўажландырып барыушы халықты түсинемиз. Соның менен бирге тилдің ийеси болуы деген- сол тилде еркин сөйлеу менен бирге сол тилде өз ана тили есабында уллы-уллы дәретіушиликлер (әдебий хәм илимий) ди жүзеге асыра алатуғын халықты түсиниу менен барабар. Халықтың руўхый дәретіушилиги де оның өз ана тилинде хәрқандай текстлерди (дәстанлар, әпсаналар, ертеклер, тымсаллар, романлар, илимий мийнетлер хәм т.б.) еркин жүзеге келтириу болып табылады. Текст түсинигине келетуғын болсақ, ол белгилі бир мағаналық пүтинликте избе-из орналасқан мәни аңлататуғын таңба хәм белгилердиң түсиниуге болатуғын, ұғым келтирип шығарыушы дизбегі болып есапланады. Сөз, сөйлеу өнериниң ең ерте заманлардағы түрлери, әдетте, шайырана уйқасықларда дәретілген поэтикалық қатарлар миллий үрп-әдет хәм дәстүрлерди әмелге асыруы ушын қолланылып келеди.

Мәселен, алғашқы жәмийеттеги руўхыйлық салтанатларда, қара сөз орнында драмалық уйқасықлы қатарлардың орын алыуы үрдис болған. Мификалық аңызлар әдетте қара сөзлер менен ертеклер тәризінде баян етилген [1:26]. Солай етип, қарақалпақ халық ертеклериниң баян етилиуи де әйем заманлардан баслап- ақ прозалық дәстүр тийкарында алып барылады. Деген менен, прозалық баян етиу жөнелислеринде ўақыяларды баян етиуде қарақалпақ фольклорлық дәретпелеринде қосық қатарлары басым орын ийелейди. Әсиресе, дәстанлардың баян етилиуинде бул әдебий-көркемлик кубылыс анаурлым анық көринеди. Буның баслы себеби, олардың ерте дәуірлерден баслап-ақ арнаулы атқарыушылар-халық бақсылары хәм жыраулары тәрепинен халық саз әсбаптары-дуўтар хәм кобызлар арқалы жыраланыуында болып табылады.

Қарақалпақ халық ертеклериниң тыңлаушыға жеткерилиуи, әдетте, қара сөз усылында, яғный, ауызеки

прозалық баян етиу аркалы әмелге асырылады. Онда поэтикалық қатарлар сйрек жағдайда айырым ертек қахарманларының тиінінен нәсият, тапсырма, ақыл бериу, қарсыласарын жениу хәм т.б. максетлерде бир-еки-үш ауыз дууа, пәтия хәм т.б. қатарлар тәризінде ислетиледи.

Мәселен, «Нанбайшының баласы» ертегиндеги өз сүйген ярын излеген патша қызының кептерге айланған жигитин:

«Сексен менің тулпар атым,

Сағағынан жырылды.

Тоқсан менің торы атым,

Тобығынан жырылды.

Еки байтерек, қос шынар,

Шықты менің жаман-ау», деген муңлы бәйитинен танып оған «зәхәрінди пал алсын!» деп бир кесе палды үстине серппи кептерди адам қалпине келтирип, өз яры менен бирге, олардың ырзашылығы менен патша тахтын ийелеп максет-муратына жетип бахытлы турмыс жасағандығы жоқарыдағы пикиримизди дәлийләуши бир мысал. Бундай мысалларда «Қасқыр, сағал хәм ешки», «Муңлық-зарлық», «Шахы-Дарап», «Үнсиз қалған үш қыздың бахты», «Дууахан» хәм тағы басқа ертеклерде ушыратуға болады.

Англичан хәм қарақалпақ халық ертеклериниң миллий айырмашылықтары олардағы жер-суу атлары, бул еки халықтың турмыс мәдениаты, үрп-әдеттери хәм ертеклердеги ўақыялардағы тийкары қахарманлары қатнасуышы персонажлары (characters of talks) аркалы ажыралып турады

Англичанлардың турмыс кешириу шәраятлары, әзелден-ақ ушан теңиз бенен тығыз байланыслы болып келген сонлықтан, олардың ертеклеринде теңизде жасаушы кәраматлы хәм қорқынышлы мақлұқлар менен айкаслар хәм олардың жағалықта жасаушы халыққа жәбир көрсетулері хәм ертеклердеги бас қахарманлардың оларды батырлық хәм ер жүреклилик тийкарында жеңип халықты қәуіп қәтерлерден сақлап қалыулары ертеклердің тийкары сюжетлик мазмунын қурайды. Мәселен, англичан фольклорлық мийрасының ең әйемги үлгилериниң бири «Beowulf» та сол жоқарыда келтирилген сюжетти анық көриуе болады. Онда қорқышыны жауыз теңиз мақлұғы, халық арасынан шыққан мәрт ержүрек батыр тәрпинен өлтирилип елдің халқы жауызлықтан азат етиледі.

Қарақалпақлар әйем заманлардан-ақ шаруа хәм дийхан халық. Бул фольклорлық нұсқаларда да өз сәулелениулерин тапқан. Көпшилик халық ертеклеримиздің бас қахарманы ханлықта байдың, ханның малын бағып күн кеширетуғын жарлы хожалықтың ағзасы шопан бала ямаса ишип-жеуи көп, тамағы тоқ, ақылы жоқ ханның яки байдың балаларының басынан кеширгендери сөз етиледі. Ыақыялардың рауажланып барылуында олар көп қыйыншылықтарды жолда ушырасқан жәрдемшилердің көмеги (пәтиясы, ақылы, кеңеси) менен ақыллы түрде жеңип ямаса ақылсыздықтары салдарынан көп жәбир шегеди хәм өзлериниң ақмақшылығының қурбаны болады. Деген менен, олардың да ишинде ақыллы ис тутып, тууысқанларының қәте-кемшиликлеринен жууақ шығарып өз қәтеліклерин түсинип, нәтижеде дурыс жолды таңлап өз келешек тәғдирин өзи жақсы таманға өзгертип хәм халық пенен бирге болыуға әдил ислерди жолға қойуға ерисетуғынлары да бар. Ертеклердің қайсы халықтың ертектери болыуына қарамастан идеясы бирдей болып келеди яғный, жақсылықтың жаманлық үстинен жеңиске ерисиуи тийкары идеялық мазмунды қурайды.

Қарақалпақ халық ертектери «Шопан бала», «Бала батыр», «Үш бала», «Жел қайық», ертеклериниң сюжети хәм идеялық мазмуны сол жоқарыда сүүретленген әдебий факторлар толық дәлийләйди.

Дәлиллердің хақыйкый исенимлилиги ушын төмендеги англичан халық ертеги «The Queen Bee» (пал хәррелер патшасы) хәм қарақалпақ халық ертеги «Ешмурат батыр» ертегиниң сюжетлик мазмунындағы ертектердің бас қахарманларына қойылған шәртлердің қумырысқалар, үйректер хәм пал хәррелери тәрпинен, сондай-ақ, басқа да бир қатар ертектерде усыған усаған шәрттердің (қуслар, дәулер) хәм сондай жәрдемши персонажлар тәрпинен орынланыуы қарақалпақ англичан халық ертектериндеги улыўмалық белгилер сыпатында көринеде.

Қайсы халықтың ертектерин алып қарасақта онда сол халық ең ески ой-ориси санасының хәм исенимлериниң

сәулелениуін мәселен, олар айырым тәбийғый қубылысларға (от, шақмақ, дүбелей, дауыл, күшли суу тасқынлары, хайуанатлар менен қусларға) айрықша көзқараста қарап, олардың қүдиретлилигине исенген хәм сонлықтан да олар хаққында айрықша өзлерине тән болған мифлер дәретилип оларға ғайы тәбийғый кәраматлы күшлер сыпатында әдиўлеп қараған. Түрли халықлардың хәр қыйлы үрп-әдеттери (қурбанлық, садақа, той, пәтия бериу, жол ашар) хәм диний исенимлериниң келип шығуы мотивлери де мине усындай сана-сезимлериниң оянуынан басланады. Дүнья халықтары ертектери биргелки ортақ, хәммесине тән белги-архетип- «адам хәм сыртқы орталық» яки «адам тәбият» бирлигин қурайды. Бул оның улыўмалық сюжетлик хәм композициялық дүзилиси болса, «тиришилик, өмир, мухаббат, дослық, мәртлик, тәғдир-язмыш, кеширим, дүньяны тәрк етиу хәм т.б. кеширимлер» [5:55] олардың идеялық мазмунына тән улыўмалық белгилер болып есапланады. Ал, олардың миллий үрп-әдеттерге, миллий психологияға, миллий менталитеттердің қәлиплесиулерине қарай миллий мәдениатты ажыратуы мүмкиншиликлери тәмийинлеуиниң тәрептери ертектердің стереотиплик мазмунын қурайды.

Дүнья халықтары ертектериниң өзгешелик тәрептери олардың тилинде, ўақыялардың болып өтиу орны, олардағы қатнасуышы қахарманлар хәм т.б. белгилери тәрпинен ажыралып турады.

Дүнья ертектериниң тили хәм қахарманларының салыстырмалы үйренилиуине өз алдына арнаулы илимий-изертлеу жұмысларының жазылуына болатуғын кең тема болып есапланады.

Деген менен биз бул мақаламызда олардың образын салыстырмалы мысал ретинде атап өтиуимизге болады.

Англичан тилинде	Қарақалпақ тилинде
Fairies	Сыйқырлы мақлұқлар
Unicorn	Бир мүйизли кәраматлы хайуан
Dragon	Айдарха
Dwarf	Иргежейли
Giant	Алп дәу
Gnom	Адамсипет-мыртық
Devil	Шайтан
Elf	Дууаланған шайтан
Imp	Дууахан шайтан (мәмелек)
Rhoenix	Феникс (Бахыт қусы)
Vampire	Албаслы
Mermaid	Пери (суўпери)

Бул атап өтилген ертек қахарманларын салыстырмалы сүүретлеп, оларды ертек персонажлары ретинде өз алдына әмелий мысалларда сыпатлап бериу бизиң алдағы изертлеулеримиздің объекти болып хызмет етеди деген пикирде тоқтаймыз.

Ертектердеги сюжетлик хәм идеялық мазмунның дүнья ертектеринде өз-ара уқасалықларға ийе болыуы бириншиден, пүткил адамзаттың турмыс кешириу, ойлау, сана-сезими қыял сүриу хәм адамзат жәмийетиндеги формациялық дәуірлердің биргелкиги хәм олардағы класслық қатламлардың теңдей қәлиплесиушилиги хәм басқа да объектив хәм субъектив факторлардың уқасалығы менен түсиндириледі. Бундай улыўмалық белгилерди әсиресе, Батыс әпсаналары тийкарында жазылған ағайинли Вилгельм хәм Яков Гриммлердің «Балықшы ғарры хәм оның кемпири», А. С. Пушкиннің «Балықшы хәм Алтын балық хаққында ертек», Қарақалпақ халық ертеги «Изтай хәм қырық қарақшы» хәм Хинд халық ертеги «Али-баба хәм қырық қарақшы» ертектеринде айқын көринеде. Бундай уқасалықлардың түпкиликли себебин Е. М. Мелетинскийдің «Миф хәм оның класслық түрлери» [3:76] мийнетиндеги төмендеги қатарларынан тууы аңлауға болады.

«Фольклор жер шарындағы гүллән халықлардың мифологиялық сюжеттериниң елеги болып хызмет ете отырып әсирлер аралық мәдениет кеңисликтерди өз-ара байланыстыруышы үлкен күш хәм әдебиятқа (жер жүзилик әдебиятқа) ортақ, гуманистлик жақтан оғада бахалы хәм сарқылмас сюжеттер тайынлайды» деп жазады. Бул адам әуладының, мейли әдебиятта болсын, мейли турмыста болсын ол қайсы миллеттиң ўәкили болыуына қандай турмыс кешириу тәризине ийе болыуына қарамастан бирдей келешекке бирдей жақсы нийет пенен умтылатуғынлығын нәзерде тутқандай болады. Соның ушын да «әдебият формалық жақтан хәр қыйлы, ал мазмуны хәм идеялық

жақтан бир қыйлы» деген мақалға айланып кеткен түсиник әдебиеттің ең бир ески хәм бахалы жанры болып келген

ертеклер ушын да ортақ бола алатуғынлығына даў жок.

Әдебиетлар

1. Брагинский В.А. «Мифические легенды» -М.: 1983. -С. 26
2. Веселовский А.Н. «Славянские сказки о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерилине». -М.: 1958.
3. Мелитинский Е.М. «Мифы и их классические формы». -М.: 1958. -С.76.
4. Каракалпак фольклоры Т. 67. -Нөкис: 2014, 6-б.
5. Толкиен Р.Р. «Tree and Leaf» -М.: 1981. -С. 55.

РЕЗЮМЕ

Мақола инглиз ва қарақалпақ халқ әртакларини қиёсий ўрганиш масалаларига бағишланган. Унда муаллиф әртак қахрамонларининг тасвирланишига алоҳида диққат қилиб, икки қардош бўлмаган халқ әртакларининг композицион-сюжети масалаларини таҳлил қилади. Таҳлилот натижаларидан муаллиф икки маданиятга хос әртаклар намуналаридан умумий типологик ўхшашлиқлар ва ғоявий - композицион тузилишидан муштараклиқлар топади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается к вопросу сопоставительного изучения английских и каракалпакских народных сказок. В ней автор анализирует сюжетно-композиционные вопросы сказок этих двух неродственных народов, уделяя должное внимание на описание главных персонажей. Выявлены типологические особенности и общности в идейно-композиционной строении сказок этих двух культур.

SUMMARY

The article deals with the comparative study of English and Karakalpak folk tales. In the article the author analyses the plot and composition of folk tales of these two different peoples, paying a proper attention to the main characters in tales. There have been emphasized some specific typological peculiarities and similarities in their composition and ideological contents of fairy tales of these two different cultures.

SHUHRATNING «OLTIN ZANGLAMAS» VA O'.HOSHIMOVNING «TUSHDA KECHGAN UMLAR» ROMANLARI ANALOGIK TALQINI

M.Yadgarova- magistranti

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: mavzu, motiv, tasvir ruhiyati, jamiyat, davr ruhiyati, ijtimoiy muhit, poetik talqin, analogik talqin, davr.

Ключевые слова: тема, мотив, описание духовности, общество, духовность периода, общественная среда, поэтический комментарий, аналогическая критика, эпоха.

Key words: topic, motive, description of spirituality, society, epoch spirituality, social environment, poetic commentary, analogous criticism, epoch.

Mavzu va motivizatsiya mustarakligi adabiy talqin teranligini ta'minlaydigan yetakchi omil, unda muqoyasa umumiy mohiyat va xususiy aqidani yaxlitlashlashtirishga xizmat etadi. To'g'rirog'i, ijtimoiy-falsafiy asos tahlil predmetiari botiniy munosabatdorlik hosil qiladi. Badiiy mushohada tig'izligi va tasvir ruhiyati o'ziga xosligi ijod miqyosini belgilaydi. Jamiyat maishiy hayoti hamda shaxs manfaat-ehtiyojlarini butun ziddiyatlari bilan jilvalantirish har bir iste'dod qamrovida tamomila o'zgachalanadi. Binobarin, chinakkam san'atkor «o'z iste'dodi bilan odamlarning ongi va dunyoqarashi, madaniy saviyasini yuksaltirish, xalq qalbining kuychisi bo'lishdek og'ir va murakkab, ulug' bir vazifani zimmasiga olgan ekan, avvalo, el-yurt oldidagi farzandlik burchini, grajdanlik pozitsiyasi va mas'uliyatini chuqur sezishi, anglashi hal qiluvchi ahamiyatga ega» [1:17]. Iqtibosda bir nechta xususiyat e'tiborni tortadi: birinchidan, asl iqtidor odamzod dunyoqarashini yuksaltirishga xizmat qiladi, ikkinchidan, sub'ektda axloqiy pozitsiya va fuqarolik mas'uliyati birlashadi, uchinchidan, ijodkor xalq va shaxs iroda yo'nalishini o'zida jilolantiradi. Shu ma'noda, milliy ifoda o'lchamidan umuminsoniy mezonga qadar muttasil harakatlanadigan poetik tabdilda davr ruhiyati tugal in'ikosini topadi. Ayniqsa, plastik janr – romanda tasavvur daraja ko'rsatkichi yanada to'laqonli namoyon bo'ladi. Poetik namoyish muallif shaxsiyati vositasida ijodiy mustaqillikka intiladi. Aynan realistik voqelik turg'unligi materiya qirralarini batafsil yoritish hamda turfa rakurslardan baholashga zamin hozirlaydi:

– Bugun Maratni juda boshqacha erkalab qoldingiz oyi, yaxshi tush ko'rib turdingizmi?

– Ha, bolam, xursand bo'lmay nima qilay, mana kuta-kuta nevarali ham bo'ldim. Endi Qodirjonning boshini ikkita qilib olsam edi, go'rimda oyog'imni uzatib, tinchgina yotardim. Hay, aylanay kelin, eringiz kelganda yana eski daftarni ochmang. O'tgan o'tdi, orqadagi gap – oxirdagi nishxo'rd. Ochilib-sochilib qarshi oling [2:130].

Yozuvchi bosh qahramon Sodiqni hayotning g'oyat sarmashaqqat yo'llaridan olib o'tadi; uning boshiga ko'p og'ir

savdolar tushadi. «Sodiq shunchaki jafokash bir kimsa emas, u hammadan burun kurashchi, mardona shaxs» [4:306]. Qahramon sarmashaqqat onlarda ham taqdirga tan berib, o'zini yo'qotib qo'ymaydi, aksincha, e'tiqodiga gard yuqtirmaydi, yuksak ideallariga sodiq qoladi, shu ideal yo'lida mardlarcha kurash olib boradi.

Sodiq komissardan ko'zini uzmay, uning yonida dushmanga o' yog'dirib borar ekan, o'zidan ancha narida bir komandirning uch-to'rtta nems avtomatchisi qarshisida yolg'iz qolganini, hali zamon nobud bo'lishi mumkinligini fahmlab o'zini o'sha tomonga urdi... Sodiq fritsning boshiga avtomat qo'ndog'i bilan birni tushurib, uni sulaytirdi-da komandirning ustidan surib olib tashladi. Hamon o'zini o'nglab ololmagan usti boshi qon komandirni ko'rib, devor bo'lib qoldi. Bu komandir - Sodiqning tergovchisi Chuxanov edi [2:354].

Asardan olingan lavhada uchragan odami Sodiq yillar davomida nafrat bilan eslab yurgan odami, uning tergovchisi edi. Inson qalbining murakkab kechinmalari ichra Sodiq ham bir on dovdirab qoldi. Yo'q. Bu dovdirash uning o'zidan esan- kirashi emas, balki Sodiq matonatining, sabrining sinovi edi. Inson irodasining naqadar kuchliligi, matonat va sabot, adolat va insoniylik g'oyalari roman bosh qahtamoni Sodiq obrazida mujassam.

Qatag'on mavzusi poetik talqini turli davr va yo'nalishlar kesimida muayyan darajada yoritilgan. Shuhratning «Oltin zanglamas» romani sobiq Ittifoq sharoitida yozilgan. Adib inson a'molini jamiyat maslagidan keltirib chiqaradi. Uningcha, har qanday ijtimoiy munosabatlar asosida ezgulik va razolat kurashi yotadi. Soqiq hayotini aynan siyosiy tutum emas, Mirsalim izdan chiqaradi. Lavhada amaldagi axloqiy mezonlarga ishonch hissi barq urib turadi. Muloqot keskin evrilishlarga ibtido vazifasini bajaradi. Tinch-osuda kechayotgan turmush tarzi g'alamis kimsalar yordamida butunlay o'zga o'zanga tushadi. Bosh qahramon jiddiy sinovlarga mardonavor dosh beradi. Muallif qatag'on mazmun-mohiyati, uning millat boshiga solgan fojealarini chetlab o'tishga intiladi. Ba'zi lavhalarda yozuvchi vaziyatni yumshatishga harakat qiladi, joriy holatni hukmron mafkura